

XX століття

Олена Юрчук

УДК 82-32(477)

РЕСЕНТИМЕНТ ЧИ БУНТ? (НА ПРИКЛАДІ ОБРАЗУ АНТЕЯ З “ОРГІЇ” ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

У статті застосовано теорію ресентименту, апробовану у працях Ф. Ніцше, М. Шелера, та ідею “бунтівної людини” А. Камю щодо образу Антея із драматичної поеми “Оргія” Лесі Українки. Використання ресентименту дало змогу “переформатувати” погляд на центрального персонажа. Антей, що розумівся як “національний герой”, відповідь-взірець, перетворився на людину ресентименту, уражену заздрістю, слабкістю, що зумовлює його “самоотруєння” та загибель. У контексті теорії ресентименту світ колонізатора постає як справедливий, а він сам є носієм закону.

Ключові слова: імперія, колонія, ресентимент, “бунтівна людина”.

Olena Yurchuk. Ressentiment or rebellion? The figure of Antaeus in Lesia Ukrayinka's "Orgy"

The article confronts the theory of resentment, as represented in the writings of Friedrich Nietzsche and Max Scheler, as well as Camus' idea of the “rebel”, with the figure of Antaeus from Lesia Ukrayinka's dramatic poem “Orgy”. Drawing on the “ressentiment” topos, the author offers a new interpretation of the protagonist's character. According to it, a former “national hero” is being transformed into a man of resentment afflicted with envy and weakness which, in turn, lead him to “self-poisoning” and death. In the context of the theory of resentment, the world of the colonizers is appraised as a just one, whereby the colonizer himself appears to be a bearer of the law.

Key words: empire, colony, resentment, “rebel”.

Ресентимент – частина світу залежного / колонізованого “я”. Його атрибут – приховування образи в різних формах витіснення або підміни.

Сучасне українське літературознавство пропонує зробити ресентимент частиною постколоніальних практик: “ресентимент, який вписаний у текстуальну структуру, дозволяє вести мову про антиколоніальність і постколоніальність та дає змогу теоретично і практично простежити, як відрізняється антиколоніальна та постколоніальна критика імперського центру” [1, 61].

Чи це справді так? Чи не зведе ресентимент нас на манівці, коли будь-який антиколоніальний досвід буде розцінюватися як мстивий та озлоблений? Перевіримо, застосувавши Ніцшеву й Шелерову версії ресентименту до образу Антея з драматичної поеми “Оргія” Лесі Українки.

Ф. Ніцше в “Генеалогії моралі” вказував, що ресентимент є частиною світу залежного “я”, формує негативну самоідентифікацію, за якою людина прагне повсякчасного самопониження. Ресентимент – це помста, викликана почуттям образи, тому будь-який спротив наділеному владою не можна розглядати як справедливий: “...освятити помсту, назвавши її *справедливістю*, неначе справедливий, по суті, має бути тільки подальшим розвитком чуття покривдености...” [3, 238].

Переймаючи ідеї німецького філософа, М. Шелер визначає ресентимент як поєднання заздрості, озлобленості і слабкості в людині, що пережила приниження: “...це заблукана в імлі душі прихована й незалежна від активності “Я” злість” [5, 3]. Він пов'язаний із неможливістю або неспроможністю дати відповідь на образу, що веде до перенесення реакції-відповіді на інший час. М. Шелер пояснював: така запізнілість викликана думкою про те, що

“...безпосередня реакція у відповідь приведе до поразки, і відчуттям “немочі”, “безсилля”, які пов’язані із цією думкою” [5, 4].

У драматичній поемі “Оргія” ресентимент центрального персонажа Антея провокує формування ним мікросвіту “ображеного”, що стає симулякром великого світу колонізатора. Посутні риси Антеєвого світу-симулякру – герметичність і малість: “Садок в оселі співця-поета Антея, *невеличкий*, оточений *глухими мурами* (курсив мій. – О. Ю.)” [4, 253]. На противагу цьому світу простір колонізатора відкритий та великий: “В господі Мецената, нащадка того славутного Мецената, що жив за Августа. *Велика*, пишна, прибрана як для оргії *світлиця*... (курсив мій. – О. Ю.)” [4, 294].

Така опозиційність “закритого – відкритого”, “малого – великого” наштовхує на усвідомлення протиставлення сильного та благородного (колонізатор) і слабого, а за шелерівським розумінням, заздрісного (колонізований). Недоступні атрибути світу господаря стають предметом прихованої заздрості, що штовхає колонізованого “викрадати” їх, підмінюючи власними симулякрами. Антеєве “дублювання” “речей”, належних Меценатові, а отже, їх привласнення, дає змогу ресентименту створити ефект ціннісної ілюзії, коли вінець із гілок лаврового куща, богиня Ніка – земна жінка (сестра Антея Евфразіна), бідняцькі страви – “оргія” вартіші за “пишноти” з імперського світу. Антей, так само як Меценат, має свій “скарб” та залежну від себе людину – Нерісу (попри неодноразове наголошування героя, що його дружина вільна). Цей “скарб” компенсує заздрісні інтенції колонізованого “я” ілюзією, що він володіє таким, чому може заздрити сам господар:

Антей	До еллінської ніжної дитинки.
Годі!	То заздрили вони, що їх римлянки
Я не люблю, як ти таке говориш,	Були важкі й незграбні проти тебе,
І прозвища того я не терплю,	Моєї “вітроногої” Неріси! [4, 274].
Що прикладали ті римлянки грубі	

Свій маленький світ Антей наповнює ресентиментом, демонструючи радикальне неприйняття простору господаря, носія справедливості й закону (“Скрізь, де практикується справедливість, дотримується справедливість, бачимо сильну владу, яка шукає щодо підкорених їй більш слабких осіб (груп чи одиниць, байдуже) засоби, щоб зупинити безсенсовий сказ *ressentiment*, котрий охопив їх...” [3, 345]). Це реалізується через приписування колонізаторові та його середовищу гріховності, недолугості:

Антей
(*схоплюється обурений*)
Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? В тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту? [4, 259].

Антей – людина-ресентимент – вигадує ворога Мецената, що дає йому змогу ствердити власну доброту. Надуманість такої антиподності підтверджують дії та слова Мецената, який поважно ставиться до грецького митця (“Наказувати тут не випадає. / Антей не раб, а вільний громадянин” [4, 296]), його культури: “Не забувай, мій друже, що боги / невдячності не люблять. Пам’ятай же, / що Рим ходив у Грецію до школи” [4, 297], – або: “А все ж і рідну мову шанувати / навчив нас грек. Поезію латинську / почав нам еллін-бранець, не римлянин” [4, 298].

Моделювання “недолугого” ворога Антеєм не збігається з поглядами людей із його оточення. У розмові з Федоном він демонструє негацію римлян, порівнюючи себе з “митцем убогим” та “хистом красним”:

Антей
Та з чого ж ти дивиєш?
Що пан вельможний на поріг пускає
митця убогого? Чи, може, з того,
що і римлянин часом дещо тямить
у хисті красному? [4, 278].

Федон не сприймає слів Антея: “О ні, не “дещо”, / а він таки знавець, великий, справжній!” [4, 278]. За Ніцшевим поглядом на ресентимент, Федон належить до шляхетного світу господаря, адже він подолав у собі озлобленість, прийнявши “правила гри” колонізатора, який є носієм, на протигагу людині ресентименту, благородної агресії: “Тому, фактично, за всіх часів агресивна людина – як могутніша, мужніша, шляхетніша – мала ще й *вільніший* погляд і *чистіше* сумління...” [3, 239].

М. Шелер указував, що ураженому ресентиментом “я” іманентне постійне “самоотруювання душі”, котре формує підозрілість, приписування ворогові бажання образити і принижувати. Антей болісно реагує на слова Мецената: “Справді, / се дивно, як ми досі не привикли, / що переможцям вільно називати / країну нашу смітником, а нас, / поки ми не в “оправі”, просто сміттям” [4, 303], – у той час як останній підкреслює: “Моєму слову ти дав колючки, / але не я” [4, 303].

Теорія ресентименту стверджує, що він, не діставши реалізації, зафіксувавшись як сталий стан, викликає біль (за Шелером “тілесний”), може навіть зумовити смерть. Будучи носієм ресентименту, Антей “самоотруюючись”, обирає танатичний варіант подолання ситуації: він не тільки вбиває свою дружину, себе, а й визначає цей шлях як гідний наслідування: “Товариші, даю вам добрий приклад” [4, 316].

Отже, застосування ресентименту дало змогу “переформатувати” погляд на центрального персонажа “Оргії”. Антей, що розумівся як “національний герой”, відповідь-взірець, котрий Леся Українка протиставила заявкам В. Винниченка про перехід у російську літературу, перетворився на людину ресентименту, уражену заздрістю, слабкістю, що призводять до “самоотруєння” та загибелі. У контексті теорії ресентименту світ колонізатора розглядають як справедливий, а він сам – носій закону. Установлена нами зміна “фокусу” наштовхує на роздуми про потребу застосування ресентименту в постколоніальних практиках щодо антиколоніального досвіду, як пропонує це, наприклад, Т. Гундорова: “Шелерів “ресентимент”, як і Ніцшева “воля до влади” є важливими смисловими категоріями для описування напружених відношень “я” та “іншого”, колонізованої та домінуючої свідомості” [1, 51]. Проте бачимо, що аналіз тексту колонізованого на предмет пошуку в ньому “слідів” ресентименту, а отже, приписування антиколоніальному спротиву таких негативних атрибутів, як заздрість, мстивість, озлобленість, стають грою “у свої ворота”.

Актуальнішою видається ідея “бунтівної людини” Камю, яка певною мірою опозиційна до шелерівського ресентименту. Звернімося знову до образу Антея із драматичної поеми “Оргія”.

А. Камю підносить цінність будь-якого бунту, розуміючи його не як афективну дію, породжену ресентиментом (заздрість, мстивість), а як момент самоусвідомлення раба й оволодіння ним ситуацією за рахунок визначення межі, до котрої він здатен терпіти приниження [2]. Із цього погляду формування мікросвіту Антеєм – це процес усвідомлення / творення себе, коли атрибутика власного простору визначається цінністю, а не заміником речей зі світу господаря, що стали об’єктом заздрості. Антей створює свою шкалу цінностей,

коли “лавровий вінок”, “Ніка – сестра”, прості страви “тихої оргії” значущі для самоусвідомлення, адже дають змогу зберігати “себе”, у варіації героя – “честь”:

Антеї
Того не сподівайся,
щоб я пішов на оргію з тобою!

Запобігай вже сам вельможних ласки,
а я лишусь “без хліба і без слави”,
як ти казав, та, може, не без честі [4, 283].

Процес формування нарративної моделі світу колонізатора в Антея – це спроба розмежування “себе” та “іншого” задля підтвердження самоцінності. Шелер говорив про негативність і ненормальність такої позиції. На його думку, вона вказує на ресентиментність свідомості, тому що незалежна / благородна людина не потребує для ствердження власної цінності “іншого”. Але варто пам’ятати, що Шелер – виразник не колонізованого світу, тому позиція “я – інший”, у якому “інший” первинно вагомий для “я” колонізованого з наступним вирізненням самоцінності, йому не іманентна.

Людина, переживаючи “колоніальність”, за крок до власного бунту має поцінувати себе, і на початку цей процес неможливий без контексту “іншого”. Тому Антеї неодноразово вибудовує нарратив про колонізатора, у котрому утверджує його “мінус”, тим самим розуміючи себе як “плюс”. Негація господаря – це не частина ресентименту, а початок бунту. Окрім того, критика / заперечення позиції господаря адекватна, адже він (у драматичній поемі Меценат) нав’язує себе, свій закон. Це веде до втрати Ніцшевої ідеї “справедливості” сильного, бо колонізатор не несе подолання несправедливості, а руйнує вже наявий “законний” світ колонізованого. Меценат усвідомлює це, а також вищість культури, яку намагається привласнити: “...Пам’ятай же, / що Рим ходив у Грецію до школи” [4, 297].

Розуміння власного світу як ціннісного штовхає Антея й до встановлення “межі влади” (за А. Камю) над собою. Для митця такою межею стає рішення його дружини Неріси відвідати оргію Мецената. Саме це штовхає Антея до бунту: він іде на оргію, де озвучує свої думки, а потім убиває себе і дружину. За А. Камю, людина бунту в певний момент розуміє, що спроможна загинути за власні ідеї. Момент убивства – це не стихійна помста ресентименту, а обміркований крок, частина бунту. Попри раптовість імпульсу – зривання ліри й убивства Неріси, Антеї демонструє спокій (“Антеї *(тихо і наче спокійно)* Убив...” [4, 316]) та озвучує власну позицію (“Товариші, даю вам добрий приклад” [4, 316]).

Отже, ідея “бунтівної людини” А. Камю дає змогу повернути драматичній поемі “Оргія” Лесі Українки втрачену через ресентимент антиколоніальну цінність. Антиколоніальний спротив припиняє бути озлобленою помстою, зумовленою заздрістю, перетворюється на усвідомлення межі приниження за принципом “я сам визначу межу, до якої терпітиму твої образи”, що формує позицію “ти мене більше не образиш” [2].

Це наштовхує на думку, що українські літературознавчі студії мають обережно апробувати закордонні практики, а не стверджувати їх однозначну еманацию для українського антиколоніального та постколоніального просторів, які оприявлені в художньому дискурсі. Насамкінець пропонуємо інтригу, твердячи, що ресентимент таки можливий у застосуванні в українських постколоніальних дослідженнях. Однак варто змінити “ракурс” його застосування. Ресентимент, на нашу думку, досить актуальний щодо російського імперського світу. Розуміємо, що така позиція виводить власне теорію ресентименту з його узвичаєного фокусу бачення, за яким він є частиною залежного світу. Однак незаперечний той факт, що Російська імперія в період накопичення “імперської маси” (завоювання земель) не мала власної розвиненої культури, текстуральності. Це, імовірно, мало зумовити ефект ресентименту (озлобленої

зздрості), що викликав бажання помсти-завоювання через привласнення собі чужої культури (наприклад, давньоукраїнської літератури Київської Русі або й самої назви “Русь”). Зважаючи на це, теорія ресентименту може стати досить дієвою практикою щодо “дешифрування” російського імперського “я”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
2. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
3. Ніцше Ф. Генеалогія моралі // Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Пер. з нім. А. Онишко. – Л.: Літопис, 2002. – С. 185-319.
4. Українка Леся. Поезія. Драматичні поеми. – К.: Наук. думка, 2001. – 384 с.
5. Шелер М. Ресентимент в структурі моралей. – М.: Наука, 1999. – 231 с.

Отримано 7 серпня 2013 р.

м. Житомир

